

Воровка Маргарита Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького, м.Мелітополь

Петрученя Ганна Григорівна

Старший викладач кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького, м.Мелітополь

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті обґрунтовано педагогічні умови та визначенні шляхи запобігання конфліктам в педагогічному процесі. Ключові слова: конфлікт, педагогічний конфлікт, міжособистісна взаємодія.

В статье обоснованы педагогические условия и определены пути предотвращения конфликтов в педагогическом процессе. Ключевые слова: конфликт, педагогический конфликт, межличностное взаимодействие.

Pedagogical conditions and ways of conflict prevention in pedagogical process. Key words: conflict, pedagogical conflict, interpersonal communication.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Успіх в реалізації гуманістичних ідей в практиці сучасної школи значною мірою залежить від вміння вчителя педагогічно доцільно організовувати взаємодію з учнями в різних видах навчально-пізнавальної діяльності. Між тим, за наявними даними, труднощі в організації міжособистісних взаємин з учнями відчуває більшість молодих і значна кількість досвідчених педагогів. В сучасній школі спостерігається тенденція до збільшення кількості конфліктів в системі «учитель-учень». Відсутність позитивної взаємодії між ними сприймається майже як норма. Це призводить до зростання емоційної і духовної дистанції між учасниками педагогічного процесу, зменшення взаємного інтересу один до одного.

Як відомо, не існує остаточних рішень для вічних проблем. Проблема вирішення конфліктів одна із таких. У загальному значенні поняття «конфлікт» у

перекладі з латинської «conflictus» означає «зіткнення», що вказує на наявність певного неузгодження, непорозуміння, протиріччя. Специфіка конфліктних взаємин полягає у тому, що вони виникають при наявності щонайменше двох конфліктуючих сторін, цінності, наміри й цілі яких є несумісними, а їх поведінка і дії спрямовані на блокування чи позбавлення активності протилежної сторони. У словнику термінів з конфліктології конфлікт трактується як «зіткнення двох або більше різноспрямованих сил з метою реалізації їх інтересів в умовах протидії та крайнього загострення суперечностей» [1, с.125].

Аналіз психолого-педагогічної літератури, досліджень щодо проблем конфлікту і пов'язаних з ним явищ, здійснюється в таких основних напрямках:

- обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження проблеми конфліктів у педагогіці, основ педагогічного управління конфліктами (А.Анцупов, О.Белкін, В.Журавльов, О.Іонова, І.Коваль, Є.Тонков та інші);
- розкриття сутності конфліктів у шкільних колективах, причин їх виникнення, шляхів запобігання і вирішення, зокрема в учнівському середовищі (А.Анцупов, В.Афонькова, Г.Балл, В.Басова, С.Гиренко, В.Журавльов, А.Зосимовський, О.Ковальов, Я.Коломинський, М.Рибакова, Є.Родченкова, О.Слапогузова, Є.Хаустова, А.Шкіль, Є.Шумилін та інші); у взаєминах «учитель-учні» (О.Белкін, О.Гаврилюк, О.Гуменюк, Ю.Костюшко, В.Кушнірюк, М.Рибакова, Б.Хасан, Ю.Черненко, Є.Юрківський та інші), «учитель-батьки» (Ш.Дундуа), «учитель-учитель» (О.Белкін, В.Жаворонков, І.Зиміна, Г.Карпова, Т.Чистякова та інші);
- конфліктологічна підготовка педагогів і майбутніх учителів (Г.Антонов, С.Баникіна, М.Васильєва, О.Лукашенок, С.Мусатов, М.Рибакова, Г.Плютка, Л.Порохня, В.Семиченко, Н.Щуркова та інші).

Конфлікти досить широко досліджуються в психології, соціології, мають місце і педагогічні розвідки. Проте, переважна частина таких досліджень лежить поза сферою діяльності школи, професійних проблем учителя.

Між тим, позитивна взаємодія між вихователями і вихованцями є тим важливим каналом, яким здійснюється соціальна організація поведінки і особистості учнів, завдяки чому будь-яка ситуація стає певною мірою ситуацією навчально-

виховною. Можна стверджувати, що ефективність педагогічної взаємодії зворотнопропорційна гостроті та кількості педагогічних конфліктів. І навпаки, вивчення, попередження та подолання конфліктів в системі «учитель-учень» і є головним шляхом удосконалення педагогічної взаємодії.

Мета статті полягає у обґрунтованні педагогічних умов та визначенні шляхів запобігання конфліктам в педагогічному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В психолого-педагогічній літературі, присвяченій конфліктам в педагогічних системах розроблені рекомендації і поради щодо запобігання конфліктам у педагогічному процесі. Ми спробуємо визначити умови і шляхи оптимізації педагогічних стосунків, зважаючи на результати нашого дослідження, тобто враховуючи від суб'єктивні чинники гострих суперечностей в педагогічному процесі.

Міжособистісна взаємодія у педагогічному процесі, це складне і неоднозначне явище, в якому виявляються моменти співробітництва і суперництва, схвалення і заперечення, згоди і незадоволення. Найбільш ефективно взаємодія здійснюється за умови дотримання *рівності у правах між партнерами під час розкриття своїх творчих можливостей, при дотриманні вимог і правил взаємної поваги, визнання цінності кожної особистості, наявності взаємної зацікавленості один в одному і в спільній діяльності, зменшенні емоційної дистанції між учасниками навчально-виховного процесу* тощо. Мова йде про гуманізацію педагогічної взаємодії, що має ґрунтуватися на духовній стильності, контакті, внутрішній солідарності.

Однією з об'єктивних причин труднощів, що виникають в процесі педагогічної взаємодії, є недостатнє знання вчителями психологічних особливостей сучасних школярів. З одного боку їм притаманне загострене відчуття цінності своєї особистості, власної гідності, висока самооцінка, прагнення до свободи і незалежності від дорослих, індивідуалізм, прагматизм, критичність мислення. Вони нібито «запрограмовані» на конфронтацію з дорослими, які виконуючи свою соціальну роль, намагаються обмежити цю свободу. При цьому складається враження, що основні цінності і орієнтації школярів вчителі вважають «несерйозними», хибними, або шкідливими. З іншого боку, серед сучасних школярів посилюються настрої соціального песимізму, апатії, почуття самотності,

беззахисності, тривоги за майбутнє. А отже, від старших вони очікують психологічного захисту, розуміння, толерантності, терпіння, уваги і доброзичливості.

Педагогічна практика свідчить, що сфера стосунків сучасного школяра обмежена, їх інтерес до спільного проведення дозвілля зменшується, зростає відчуження від дорослих і однолітків. А за таких умов роль школи, як своєрідної навчальної лабораторії взаємин, значно зростає. На педагога покладається особлива відповідальність за те, щоб цей важливий для становлення і розвитку особистості процес був психологічно максимально комфортним, педагогічно доцільним і гуманним. Отже, постає завдання *спрогнозувати діяльність як учня, так і вчителя, скоригувати їх спільні дії в процесі міжособистісних стосунків*. Цей прогноз стосується проектування *системи впливів на самоактуалізацію учня; системи вимог, що стосуються учасників педагогічної взаємодії; системи механізмів, способів гуманного впливу, що забезпечують перехід зовнішніх впливів, поведінкових регуляторів у внутрішні настанови та регулятори поведінки у конфліктних ситуаціях*. Зовнішня регуляція поведінки впливає на інтелектуально-ціннісну, емоційно-чуттєву, морально-вольову сфери особистості, що свідчить про активізацію в цьому процесі переконання, почуття, волі, які опосередковують ситуацію через оцінку впливу. Цей процес оформляється у внутрішню позицію особистості до об'єктів зовнішнього світу і до самої себе, породжує відповідне ставлення до ситуації та оточуючих в ній.

Багато в чому спрямованість стосунків залежить від характеру і специфічних якостей партнерів по взаємодії, що обумовлені поєднанням індивідуально-неповторних стійких психологічних особливостей індивіда, які визначають типовий для нього спосіб, стиль поведінки. Взаємини з конфліктогенними особами найбільш складні й вимагають від оточуючих *певної компетентності* в природі цього явища. У взаєминах з ними слід дотримуватися певних *правил*: необхідно усвідомити, що ця людина конфліктогенна не лише у взаєминах з іншими, але і з самою собою; намагатися уникати впливу цієї людини, її поглядів, світосприйняття, тобто домагатися її нейтралізації; у взаєминах з нею слід спиратися на виявлення причин її підвищеної конфліктності; необхідно віднайти адекватний спосіб задоволення її

прихованих інтересів і потреб; застосовувати спільний підхід до вирішення проблеми тощо. Варто пам'ятати, що впливовим чинником особистісних деформацій, що зумовлюють підвищену конфліктність є дія різноманітних бар'єрів (навчально-пізнавальних, соціально-психологічних, психофізіологічних), які виникають у взаєминах педагога і учнів. *Усунення бар'єрів, що передбачає ефективність, продуктивність педагогічної взаємодії і визначається можливостями кожного з її суб'єктів, їх навичками спілкування, уявленнями про групу і т. ін., є основною умовою оптимізації взаємин в педагогічному процесі.*

Визначальне місце у гуманізації стосунків належить вчителю, що є не лише виконавцем функціонально-рольових обов'язків, а й носієм індивідуально-психологічних рис особистості. Останні, реалізуючись в діяльності педагога, забезпечуючи міру успішності педагогічного впливу, надають педагогічній діяльності індивідуально-фахового відтінку. Як об'єкт пізнання і професійної діяльності образ вчителя віддзеркалюється у свідомості учнів, впливаючи на їх внутрішній світ, думки, уяву, стосунки. А отже, вчитель зобов'язаний звертати увагу на власні недоліки та помилки, аналізувати їх і крізь них оцінювати ефективність педагогічних стосунків, що він реалізує. Від вчителя значною мірою залежить динаміка і особливості конфліктів, що виникають в педагогічному процесі. *Отже, успіх конструктивної взаємодії у системі «учитель-учень» визначається, перш за все, рівнем психолого-педагогічної готовності вчителя до такої взаємодії і залежить від рівня розвитку професійних здібностей (гностичних, конструктивних, організаторських, комунікативних тощо).*

Важливе місце у педагогічній взаємодії надається дотриманню вимог педагогічного такту, що віддзеркалюється у всій системі взаємин учителя з учнями. Педагог, налаштований на гуманну взаємодію має: сприймати кожного партнера по взаємодії як особистість, яка наділена своїми індивідуальними психологічними і моральними якостями, культурно-освітнім рівнем, життєвим і професійним досвідом; проявляти щире бажання допомогти іншим людям у їх самореалізації; досконало володіти різноманітними засобами спілкування для подолання непорозумінь, надихати інших на співробітництво; вміти самокритично оцінювати свій рівень педагогічної майстерності; володіти засобами релаксації та

переключення себе та інших людей під час виникнення суперечностей; не утримувати в собі негативних людських стереотипів, що заважають конструктивно вирішувати проблеми. Необхідно зазначити, що тактовний вчитель не лише володіє великим арсеналом різних педагогічних засобів, але й уміє розумно ними користуватись.

Психолого-педагогічна підготовленість педагога до гуманної взаємодії з учнівським колективом проявляється у його постійному намаганні внести до аудиторії заряд впевненості, діловитості, доброзичливості, оптимізму, гідності, що буде налаштовувати на конструктивний підхід до вирішення проблем, спроби уникати суперечностей. Це неможливо без створення *здорової психологічної атмосфери навчально-виховного процесу*, де панує стійке схвальне ставлення до іншої людини, тобто, акту, спрямованого на пізнання особистості іншого, як вищої цінності (симпатія); без відповідної вихованості емоційної сфери педагога, що виявляється у такій психологічній властивості особистості, як емпатія, яка передбачує уміння співчувати та співпереживати разом з іншими. Якщо вчитель не розуміє і не сприймає внутрішнього світу своїх учнів, якщо він не є щирим, прагне сховатися за різними фасадами, якщо він демонструє неповагу або холодність, такий вчитель погано впливає на особистісний розвиток учнів, безупинно з ними конфліктує.

Надзвичайно важливим для педагога є *зовнішня привабливість і самопрезентація*. Ефект особистої привабливості досягається в результаті цілеспрямованою роботою над собою, намаганням свідомо розвивати свої індивідуальні та психолого-педагогічні властивості та якості.

Важливе місце серед умов запобігання конфліктам посідає обізнаність педагога з технікою саморегуляції, прийоми та навичками психомоторного контролю внутрішнього психофізіологічного стану. Отже важливою складовою підготовки педагога до ефективної взаємодії є його *психолого-педагогічна самопідготовка, яка поєднує психофізіологічну саморегуляцію, психогігієну (релаксацію, психічне розслаблення, емоційно-вольове налаштування) та внутрішнє самоуправління з метою збагачення свого морального потенціалу і формування вольової спрямованості особистості на подолання непорозумінь*.

Серед основних умов подолання конфліктів, слід вказати на необхідність ефективного використання різноманітних методів та форм. Серед них такі:

- тренінги, ділові ігри, дискусії, «круглі столи», «мозковий штурм», діагностика і самодіагностика властивостей і особливостей людини, які прямо або опосередковано зумовлюють її конфліктність, створення портретів учителя (конфліктогенного, толерантного педагогів, автопортрету), що спонукає кожного замислитися про власний досвід, а всіх разом – досягти спільних загальних висновків; це сприяє формуванню стійкого інтересу до проблем конфліктів, набуттю особистісно значущих конфліктологічних знань, формуванню комунікативних умінь, гнучкості мислення й поведінки, розвитку особистісних і професійних якостей;

- аналіз, моделювання, програвання, вирішення конкретних конфліктних ситуацій і конфліктів, що відіграє велику роль у розвитку інтелектуально-рефлексивних здібностей, виборі правильного стилю поведінки в конфліктних ситуаціях, формуванні комплексних конфліктологічних умінь - умінь адекватної діагностики і обґрунтованого прогнозу розвитку подій у конфлікті, ведення діалогу з учасниками конфлікту, володіння методами подолання протистояння.

Слід зазначити, що навчання вирішення ситуацій повинно сприяти не лише формуванню власне конфліктологічних педагогічних умінь, але й залученню до процесу самостворення вчителем тих якостей особистості, які необхідні в його професійній діяльності, визначають індивідуальний стиль взаємодії з іншими учасниками педагогічного процесу, толерантну спрямованість особистості, що є важливим чинником запобігання і конструктивного вирішення конфліктів;

- вправи, які, сприяючи активному співробітництву, дозволяють особистості пізнати себе, усвідомити свій досвід, свої бар'єри на шляху навчання. Це призводить до того, що людина навчається бути свідомою в процесі пізнання, уважно аналізує рівень, на якому вона знаходиться, і своє розумове зростання.

Висновки. Отже, проблему попередження конфліктів у педагогічному процесі можливо вирішити декількома шляхами. Перший - створення об'єктивних умов, що запобігають виникненню і деструктивному розвитку конфліктних ситуацій. При цьому, слід пам'ятати, що педагогічна взаємодія завжди містить в собі об'єктивні

елементи протиріч (між метою, що ставить вчитель і планами вихованців; між ідеалом особистості і її резервними можливостями; між перспективним характером педагогічної праці і перебуванням учнів у колі їх сьогоденних актуальних потреб, сподівань, намірів; функціонально-рольовими позиціями учня і педагога у взаємодії тощо). Все це обумовлює виникнення гострих ситуацій. Мова йде, звичайно, про їх мінімізацію. Цей шлях передбачає зміну умов ситуації, що призводить до конфлікту. Перш за все – це нормалізація життєдіяльності класу, умови організації їх спільної діяльності, самого життя дитячого колективу, створення в ньому сприятливого психологічного клімату, атмосфери взаємодопомоги, взаємоповаги і взаємопідтримки; зменшення емоційної дистанції між педагогами і учнями. Необхідно забезпечувати умови і можливість для гідної самореалізації і самоствердження кожної особистості у стосунках з вчителем і однокласниками, створення ситуацій успіху. Важливе значення має створення поля упорядкованої свободи для членів колективу, тобто зведення до мінімуму дріб'язкових обмежень і заборон. Не менш важливою є об'єктивна педагогічна оцінка досягнень і успіху учнів, вимогливість, принциповість, справедливість у взаєминах вчителя з ними. Умовою вибору оптимальних шляхів і засобів гуманної взаємодії є педагогічна творчість вчителя; достатній рівень його професійної, в тому числі психолого-педагогічної компетентності.

Інший шлях – забезпечення суб'єктивних умов попередження конфліктів, тобто розвиток суб'єктивних можливостей учасників педагогічного процесу, адже саме від суб'єктів взаємодії залежить динаміка і гострота конфліктної ситуації. Цей шлях передбачає вироблення адекватної самооцінки, формування вмінь відстоювати свої інтереси, уникаючи негативних емоцій щодо свого опонента і не допускаючи наступальних руйнівних дій, розвиток здатності керувати своїм психічним станом, формування навичок конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій. Мова йде про озброєння учасників педагогічного процесу способами і прийомами самоконтролю і саморегуляції, формування вмінь та навичок гармонійного співіснування з іншими людьми.

Список використаних джерел:

1. Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. М.І.Пірен, Г.В.Ложкіна. – К., 1995. – 316 с.